

“CHATHAM HOUSE”DA TARİH YAZMAK: SAVAŞ, ÖLÜM VE AŞK GİRDABINDA ARNOLD J. TOYNBEE “WRITING HISTORY AT THE CHATHAM HOUSE: ARNOLD J. TOYNBEE AT THE TRIANGLE OF DEATH, LOVE AND WAR”

Fatih BAYRAM*

Özet:

Yirminci asır, dünya tarihinin en trajik dönemlerinden birini teşkil etmektedir. İki büyük dünya savaşının canlı tanıklarından olan Arnold J. Toynbee'nin *A Study of History* adlı 12 ciltlik eseri, bir dünya tarihi olmanın yanı sıra yirminci asır tarihine de ışık tutmaktadır. “Chatham House for International Affairs” adına *Survey of International Affairs*'i kaleme alan Toynbee, geri kalan zamanlarında da dünya tarihini yazmakla meşguldü. Çin seyahati ona yeni bir aşk iksiri kazandırırken; tarih ve uluslararası siyasetin yoğun gündemi altında ezilen bir aile reisinin eşi ve çocuğu olmaksızın katlanılmazdı. Büyük savaşın kısılcığında kalan Toynbee, tarihin derinliklerinde ve manastırlarda teselli aramakta ve “*yargıladığı medeniyet*”in ızdırabını en derinden hissetmekteydi.

Anahtar kelimeler: Arnold Toynbee, Chatham House, Eileen Power, Mesnevi, Moğollar

Abstract:

Twentieth century was one of the most tragic periods of world history. Arnold Toynbee's *A Study of History* can be regarded as a primary source for the study of the twentieth-century world. Toynbee wrote *Survey of International Affairs* as a part of his duty at the Chatham House for International Affairs. Nevertheless, Toynbee's real task was to write *A Study of History*, in twelve volumes. Toynbee's travel to China brought him a new love venture. But his contradictory life and hard working habits at a difficult period of humanity estranged his wife and children from the author of “*Civilization on Trial*.”

Keywords: Arnold Toynbee, Chatham House, Eileen Power, Masnavi, Mongols

Yirminci yüzyıl, dünya tarihinin en trajik dönemlerinden birisi olarak anılmaktadır. İki dünya savaşına şahit olan yirminci asır insanı, ölümle birlikte yaşama ızdırabına katlanmak durumundaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda *Batı'nın Çöküşü* eserini yazan Spengler'in şu cümlesi kendi içinde bir teselliyi barındırmakta idi: “Hayat

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, e-posta: bayramf55@gmail.com

ancak ölümlerle kemale erer." Spengler, bu cümleyi eserinin önsözünde sarf etmişti. Asırlar önce Moğol istilasının dehşetini yaşayan Mevlana da Mesnevinin son sayfalarında şöyle demektedir: "Hayat, ölümler ve mihtettedir. Âb-ı hayat, karanlıklar içindedir."¹

Asırlar değişse de insan değişmiyor. Felakete ve tüm zorluklara rağmen hayatın anlamını arama çabası devam ediyor. Spengler gibi dünya medeniyetleri anlama çabasına girişen Arnold J. Toynbee'nin serüveni de hayat ve ölümlerle iç içe idi. Bu serüvenin içine bir de ölümsüzlük arayışını ifade eden bir sevgi hikayesi de eklenmişti.

Yirminci asrın önde gelen tarihçileri arasında yer alan Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples* ("Arap Halkları Tarihi") adlı kitabına XIV. asır tarihçisi İbn Haldun'un hayat hikayesini anlatarak başlamaktadır.² Abdurrahman İbn Haldun (1332-1406), genç yaşta anne ve babasını Kara Veba salgınında kaybetmiş; çocuklarını ise deniz yolculuğunda yitirmişti. İbn Haldun'un hazin hikayesini hatırlatarak eserine başlayan Hourani, insanoğlunun kader karşısında ne denli aciz olduğunu belirtmekte ve Tanrı inancının "feleğin germ ü serd"ine karşı insanı ayakta tutan güç olduğunu ifade etmektedir. Felaketlerle dolu bir asırda yazılan İbn Haldun'un *Mukaddime*'si, asırlardır tarihçilerin ilham kaynaklarından biri olmuştur.

Mukaddime'den ilham alan eserlerden birisi de Arnold Toynbee'nin *A Study of History* adlı eseridir. İbn Haldun'un yaşadığı asır, Kara Veba'nın ocakları söndürdüğü bir yüzyıldı. Toynbee'nin yaşadığı çağ ise daha karanlıktı. İki dünya savaşını birden görmüştü Toynbee'nin nesli.

Bahtsız Bir Nesil:

I. Dünya Savaşı sonrasında dünya savaşlarının artık son bulduğu şeklindeki iyimserliğin aksine, Fransız düşünürü Paul Valéry 15 Kasım 1922'de Zürich'te yaptığı bir konuşmada trajedinin henüz son bulmadığını belirtmiş ve şu ifadeyi kullanmıştı: "Biz çok bahtsız bir nesiliz."³ Bahtsız neslin insanlarına hitap eden ilk ciddi eser, Alman tarih felsefeci Oswald Spengler tarafından yazılmıştı. *Batı'nın Çöküşü* adının taşıyan bu Almanca eserin ilk cildi 1918 yılında yayınlandığında Almanya'da büyük yankı uyandırmıştı.⁴ Dört yıl boyunca savaş ve ölümlerle pençelesen Alman insanının ruhuna hitap ediyordu bu eser. *Batı'nın Çöküşü* yayınlanınca kendi projesini bir Alman tarihçiye kaptırmış olma telaşına kapılan Toynbee, arkadaşı Lewis Namier'in 1920 yazında kendisine

¹ Mevlana, *Mesnevi*, c. VI, çeviren: Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), s. 384.

² Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1991), s. 1-4.

³ Arnold Toynbee, *A Study of History*, c. (Oxford & New York & Melbourne: Oxford University Press, 1979), s. 433.

⁴ David Thomson'a göre, Spengler'in eseri 1910'larda yazılan en önemli eserdir ve yalnızca Almanya'da değil; Avrupa ve Amerika'da da büyük ilgi uyandırmıştı. Bkz. David Thomson, *Europe Since Napoleon* (Londra: Penguin Books, 1990), s. 700.

ödünç verdiği nüshayı güçlü Almancası'nın yardımıyla büyük bir iştiaikle okumuş ve şu sonuca varmıştı: "Şüphesiz aynı meselelere bir Almanla bir İngilizin bakış açısı farklı olacaktır."⁵ Spengler gibi "bir parlak deha"nın nasıl bu kadar "dogmatik ve deterministik" olabileceğini hayretle müşahede eden Toynbee, kendini "Herodot'un halefi" olarak görmekten vaz geçmemiş ve hayat projesi olan *A Study of History* ("Bir Tarih Araştırması") kitabını planlamaya devam etmişti.⁶

Birinci Dünya Savaşı, insanlığa şu dersi vermişti: Uluslararası ilişkiler artık tüm dünyanın kaderiyle ilgiliydi. Toynbee'nin *Experiences* (Tecrübeler) adlı hatıratında belirttiği gibi, artık uluslararası arenada barışın sözcülüğünü yapmak gerekiyordu.⁷ *Chatham House for International Affairs* adlı yarı resmi bir kuruluşta çalışmasının ardında yatan bir neden de bu idi. Chatham House'un sadece "küresel barışı tesis etme" misyonu yoktu tabii ki. Ancak, yazarımız hatıratında bu kuruluşun daha çok barışçıl yönüne dikkat çekmektedir. Toynbee, 1924'te Chatham House'dan gelen teklif üzerine, Londra Üniversitesi'nde Bizans ve Modern Yunan Tarihi ve Edebiyatı profesörlüğünü bıraktı. Böylelikle onun otuz üç yıllık Chatham House macerası başlamış oldu. Maddi nedenleri bir yana bırakırsak onu bu karara iten nedenlerden biri de, üniversite öğrencileri ile iyi bir diyalog kuramamış olmasıdır. Toynbee, öğretim üyeliğini hayat boyu tasarladığı hacimli kitabını yazma önünde bir engel olarak görmekteydi.⁸

Londra'da bulunan Chatham House, uluslararası ilişkiler sahasında yıllıklar yayınlamaktaydı. Toynbee Chatham House adına 1924 ve 1925 yıllarına ait *Survey of International Affairs* ("Uluslararası Hadiseler Genel Bakış")'i yayınladı. William McNeill'in de belirttiği gibi, dünyanın farklı bölgelerinde gelişen olayları anlatan yaklaşık 500'er sayfalık böyle iki eseri on beş ay gibi kısa bir zamanda ancak Toynbee gibi bir tarihçi yazabilirdi.⁹ Chatham House'un kendisinden beklediği yıllıkları yazmaya daha sonra da devam eden Toynbee'nin asıl uğraşı ise ailesi içinde "saçma kitap" ("nonsense book") olarak bilinen *A Study of History* kitabı idi.

Aile içinde nükte konusu olan "nonsense book" ifadesi aynı zamanda bir tepkiyi de ifade ediyordu. Toynbee, bu "saçma kitap" uğruna ilk eşinden ayrılmak zorunda kalmış ve bir oğlunu kaybetmişti. Toynbee'nin hayatı kaygılarla doluydu. Bir taraftan dünya savaşlarının yıkımı bir taraftan ise babası gibi psikolojik bir yıkıma maruz kalma korkusu. Depresyona girdiği zamanlarda manastırlara çekilen Toynbee'nin aile hayatı da bir bakıma manastırı andırıyordu. O, eşi ve çocuklarının dünyasına nüfuz etme heveslisi değildi. Aksine, zaman tünellerinde ilerleme peşindeydi.¹⁰ Oğlu

⁵ William H. McNeill, *Arnold Toynbee: A Life* (Oxford University Press, 1989), s. 98-99.

⁶ William H. McNeill, *Arnold Toynbee: A Life*, s. 92, 99.

⁷ Arnold Toynbee, *Experiences* (Oxford University Press, 1969), s. 76.

⁸ McNeill, *Arnold Toynbee*, s. 87.

⁹ McNeill, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁰ McNeill, *a.g.e.*, s. 150.

Philip, babası Toynbee'yi şöyle anlatmaktaydı: "Babam, çocukların ve gençlerin dünyasına yabancıydı. Onları anlama çabası da göstermezdi. Çocukluğumun babamla ilgili kısmında hatırladıklarım, babamın akşamları odaya çekilmesi ve sık sık odadan çıkarak gürültü yaptığımızı öne sürerek bizi azarlaması; bazan da masraflarımızın çokluğundan yakınması."¹¹ Bu ifadeler, bir çocuğun çok sevdiği babasından beklediği ilgiyi göremeyişinin hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Philip'in babası hakkındaki düşünceleri, aynı zamanda Toynbee'nin neden üniversite öğrencileri ile iyi diyalog kuramayışının nedenlerini anlamamıza da yardımcı olabilir.

Hayatını kitabını yazmaya adanmış Toynbee'yi sarsan ilk aile faciası, 15 Mart 1939'da yaşanır. Bu tarihte oğlu Tony intihar etmişti. McNeill'e göre Toynbee'yi dini arayışa sevkeden olaylardan birisi bu idi. Diğerleri ise on yıl önce 1929'da Japonya'da yaşanmıştı.

Toynbee, 31 Ekim ile 8 Kasım 1929 tarihleri arasında Kyoto'da Institute of Pacific Relations (Pasifik İlişkileri Enstitüsü)'ün Üçüncü Toplantısı'na katılmıştı. Toplantıya katılanlardan biri de Ortaçağ Avrupa tarihçisi Eileen Power idi. Eileen, bir süredir zaten Uzakdoğu'da araştırma yapmaktaydı. Araştırmasının konusu Moğol idaresindeki Çin'e seyahat eden Avrupalı seyyahlardı. Arnold gibi Eileen de Londra Üniversitesi hocalarındandı. Ama Londra'da tanışmamışlardı. Toplantıda tanışan Arnold ve Eileen birlikte Mançurya ve Kuzey Çin'e seyahat etmişlerdi. Bu sırada Arnold evli, Eileen ise nişanlıydı. Eileen'in araştırma konusu ve giyim tarzı Toynbee'yi büyülemişti. Artık uykuları kaçan Toynbee, aşkın girdabına tutulmuştu. İlk eşi Rosalind'e yazdığı mektupta, Arnold Eileen'e karşı ilgisinden bahsetmiş; eşi Rosalind ise cevabında bu durumdan üzüntü duyduğunu, ancak Toynbee'nin kendisini terk etmeyeceğine tüm kalbiyle inandığını belirtmişti.¹² Eşinin tahmini doğru çıkmıştı. Çünkü Eileen nişanlısına sadık kalmıştı. Hayal kırıklığı yaşayan Arnold ise ilâhî bir arayışa sürüklenmişti. 1929'da başlayan bu süreç 1939'da oğlunun intiharı sonrası daha da karmaşık bir hal almıştı. McNeill'in ifadesiyle, daha önce Hellenistik düşünceye gönlünü kaptıran Toynbee zamanla daha dindarlaşmıştı.¹³ Bu değişimin en belirgin sayfalarını ise, *A Study of History*'nin onuncu cildinin ilk kısmında görmekteyiz. Daha önceki ciltlerde "mitolojinin esareti"nde gibi görülen Toynbee, artık tarihin gizemini kutsal kitaplarda aramaktadır.

Toynbee ve Tarih İlmi

Otuz yılını *A Study of History* adlı eserine hasrettiğini belirten Arnold Toynbee, "hayatını bir gâyeye adanmış" her insanın duyduğu mutluluk gibi, kendisinin de ilâhî arayış içinde bulunduğundan dolayı mes'ûd* olduğunu ifade etmektedir. Arnold Toynbee'nin İngilizce'de "tarih" anlamına gelen "history" kelimesinin ilk harfini küçük

¹¹ McNeill, *a.g.e.*, s. 167-168.

¹² McNeill, *a.g.e.*, s. 144-145.

¹³ William H. McNeill, "Some Basic Assumptions of Toynbee's *A Study of History*", *The Intent of Toynbee's History* (Chicago: Loyola University Press, 1961), s. 37.

harfle değil de büyük harfle "History" olarak yazması mânidardır. Toynbee'ye göre tarih, Tanrı'yı arama sanatıdır.¹⁴

Toynbee, *A Study of History* adlı eserinin çıkış noktasını 1914 yılına dayandırmaktadır: "Bugün bizim yaşadığımız olayların bir benzeri Thucydides'in zamanında da yaşanmıştır. Kronoloji ne derse desini Thucydides'in dünyasıyla benim dünyam felsefi açıdan çağdaştır, aynı çağı yaşıyor gibidir. Greko-Romen ve Batı medeniyeti için böyle bir ilişki söz konusuysa bildiğimiz diğer medeniyetler için de neden benzer bir ilişki söz konusu olmasın?"¹⁵ Toynbee'de dikkati çeken husus, medeniyetler arasındaki farklardan çok benzerliklerin peşinde oluşudur. Tarihçiliği "zevкли bir uğraş" olarak algılayan Toynbee, hatıratında şu ifadelere yer vermektedir:

Bazen bana niçin ömrümü tarih çalışmaya vakfettiğim sorulduğu zaman, cevabım 'zevкли için' oluyor. Bana göre bu yeterli ve kesinlikle samimi bir cevap. Soru soran kişi devam ederek, yeniden dünyaya gelsem ömrümü yine aynı şekilde geçirip geçirmeyeceğimi sorarsa da, evet diyor ve bunu inanarak söylüyorum.¹⁶

A Study of History adlı eserin 1933'te yayınlanan ilk üç cildinde Batı medeniyetini dünyanın tek hükümran medeniyeti şeklinde takdim eden bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Toynbee'ye göre diğer medeniyetler can çekişmekteydi. Ancak 1954'te yayınlanan son dört cildin havası ise hiç de yirmi bir yıl önceki gibi değildir.

Toynbee, 1954'te yayınlanan *A Study of History* adlı kitabının 9. cildinde Batı medeniyetinin tüm dünyaya şumulünden bahsetmekte ve tüm insanlığın yumurtalarının artık aynı sepette toplandığını ifade etmektedir.¹⁷ Artık sepet sallandığında tüm yumurtalar etkilenecektir. XX. asırda artık medeniyetler diğer medeniyet havzalarındaki gelişmelere bigane kalamıyordu. Toynbee'yi diğer medeniyet tarihçilerinden ayıran husus, kitabında serdettiği can alıcı mukayeselerdir. Toynbee, yirminci asırda yaşanan bir olayın daha iyi anlaşılabilmesi için dört millenyum öncesinden örnekler verebilmektedir. Toynbee'nin bir anlamda Spengler'in *Batı'nın Çöküşü*'nde yapmaya çalıştığı mukayeseli anlatım metodu çok daha iyi örneklerle zenginleştirdiği söylenebilir. Şüphesiz bu yaklaşım birçok tepkiyle karşılaşmıştır. Çünkü tüm medeniyetleri doğru anlamak, bir insanın üstesinden gelebileceği bir iş değildi. Ayrıca, Toynbee'nin meftunu olduğu tarih disiplini, seçmeci okumalara karşı mesafeliydi.

¹⁴ "Why do people study History? Why, to put the question ad hominem, had the writer of the present work been studying History since he was a child and been spending thirty years on this book which he was now finishing? Is an historian born or made? Every historian will have his own answer to this question, because he will be speaking from his own experience. Quot homines, tot sententiae: each must speak for himself. The present writer's personal answer was that an historian, like anyone else who has had the happiness of having an aim in life, has found his vocation in a call from God to 'feel after Him and find Him.'" Arnold Toynbee, *A Study of History*, c. X (The Inspirations of Historians, A Note on Chronology), ilk baskı: 1954 (Oxford University Press, 1979), s. 1.

¹⁵ McNeill, Arnold Toynbee, s. 94.

¹⁶ Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tecrübelerim*, çev. Şaban Bıyıklı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), s. 109.

¹⁷ Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, c. IX, s. 415.

“Yirminci asırda tüm insanlığın yumurtaları aynı sepette toplanmıştır,” iddiasını serdeden Toynbee, kadim medeniyetlerde bir dereceye kadar karşılıklı bağımlılığın olduğunu ifade etmektedir. Eski medeniyetlerin yayılmacılığının da tüm dünyaya şümulu olmadığını belirtmektedir. Toynbee, buna çeşitli örnekler vermektedir. Toynbee’ye göre Hammurabi’nin Sümer medeniyeti ile Orta Dönem Mısır medeniyeti çarpışmamıştır.¹⁸ Ancak bu noktada Toynbee’nin neden Mısır Medeniyeti ile Hitit Medeniyeti’nin çarpıştığı sorusunu sorması beklenebilirdi ancak Toynbee bu tür sorulardan kaçınmaktadır. Spengler’i determinizmle itham etmesine rağmen kendisi de benzer hataya düşmektedir.

Toynbee’nin verdiği başka bir örnek ise Roma İmparatorluğu ve Han Hanedanı ile ilgilidir. Toynbee’ye göre, Roma İmparatoru Marcus Aurelius (M.S. 161-180)’un Çin’e yolladığı elçilik heyeti hariç tutulursa bu iki imparatorluk arasında kayda değer diomatik ve askeri ilişki söz konusu değildi.¹⁹ Toynbee, Aurelius’un bu diplomatik misyonunun Han Hanedanlığı (M.Ö. 206–M.S. 220)’nin analarında yer aldığını ve ticari bir gaye güttüğünün sanıldığını kaydetmektedir.²⁰ Toynbee’ye göre, Han Hanedanlığı parçalandığında Roma İmparatorluğunun sakinleri, bu önemli hadiseden habersiz yaşamaktaydılar. Yine aynı şekilde Roma’nın parçalanmasından da Çinlilerin haberdar olmadığını belirten Toynbee, Roma İmparatorluğu ve Han Hanedanlığı zamanında dünyanın yumurtalarının aynı sepette toplanmadığını, bir sepetteki yumurtalar kırılrsa da diğer sepetlerdeki yumurtaların sağlam kaldığını ifade etmektedir.²¹ Toynbee’ye göre dünya tarihinde yirminci asra kadar bir kişinin çlgınlığının dünyanın diğer bölgelerine sıçramasına “denizler” ve “tepelere” mâni olurken artık yirminci asırda bir Hitler, tüm insanlık için felâket demektir.²² Bir İngiliz tarihçisi olan Toynbee, Hitler’i ortaya çıkaran sebepleri tartışmayı ihmal etmiş; İkinci Dünya Savaşı’nın en büyük felaketi olan Atom Bombası faciasını pek dillendirmemeyi yeğlemiştir.

Ondokuzuncu asırda Tanrı’ya meydan okuyan insan, yirminci asırda bunun bedelini iki dünya savaşıyla ödemişti. “Bahtsız nesil”in bir ferdi olan Toynbee, hayatında birçok çelişki yaşamıştı. Otuz yılına ve birçok mahrumiyete mâl olan ciltler dolusu kitabına rağmen dünyada hala savaşlar devam ediyordu. Barış ve huzur ortamı bir türlü tesis edilemiyordu. *A Study of History* kitabının onuncu cildi sanki diğerlerinden farklıydı. Bu ciltte tarih ilmini anlamaya çalışan Toynbee’nin karşısına çıkan metinlerden biri de Mesnevi idi. XX. yüzyılın en büyük tarihçilerinden birisinin uğraştığı ilmin anlamını XIII. asrın Konya’sında yazılan bir metinde araması “hâmuşânların ölümsüz aşkı”nın bir hatırasıydı sanki. Mesnevi’nin ilk beyitlerinden ilham alan Toynbee için tarih artık neyin neyistâna duyduğu hasretin şarkısı idi.²³ Tarihin sırlar dolu dünyasında uçsuz bucaksız seyahatı hedefleyen Toynbee’nin bu yolculuğunun menzilhâhının “Chatham House” oluşu ise, “yargılanan medeniyet”in bir mirasıydı.

¹⁸ Toynbee, *a.g.e.*, c. IX, s. 415.

¹⁹ Toynbee, *a.g.e.*, c. IX, s. 415

²⁰ Toynbee, *a.g.e.*, c. IX, s. 415, 416.

²¹ Toynbee, *a.g.e.*, c. IX, s. 416.

²² Toynbee, *a.g.e.*, c. IX, s. 415.

²³ Toynbee, *A Study of History*, vol. X, s. 128.

Kaynakça:

Gargan, Edward T. *The Intent of Toynbee's History*, Chicago: Loyola University Press, 1961.

Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1991.

McNeill, William H. *Arnold Toynbee: A Life* Oxford University Press, 1989.

Mevlana, *Mesnevi*, c. VI, çev. Veled İzbudak, ed. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.

Özbek, Meral. *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Thomson, David. *Europe Since Napoleon*, London: Penguin Books, 1990.

Toynbee, Arnold. *A Study of History*, c. 9, 10, Oxford University Press, 1979.

Toynbee, Arnold J. *Experiences*, Oxford University Press, 1969.

Toynbee, Arnold J. *Hatıralar: Tecrübelerim*, çev. Şaban Bıyıklı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.